

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ม้งเป็นชนชาติหนึ่งที่ได้กำเนิดในทวีปเอเชีย ได้มาอาศัยอยู่ในประเทศจีนบริเวณลุ่มแม่น้ำเหลือง และแม่น้ำแยงซีเกียง หรือว่าบริเวณเมืองฮุนาน และบริเวณใกล้เมืองปักกิ่งในปัจจุบัน ต่อมาได้ถูกชาวฮั่นรุกรานทำสงครามกันอีก จึงอพยพหนีสงครามมาตามเทือกเขาที่ไม่เป็นที่รู้จักของชาวจีน และไม่อาศัยอยู่ใกล้ชาวจีนอีกเลย

การดำรงชีวิตของม้งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มีความผูกพันกับธรรมชาติ การประกอบอาชีพของม้งจึงเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเสียเป็นส่วนใหญ่ ม้งมีวิถีความเป็นอยู่ผูกพันกับการทำไร่ทำสวน ทำนา ส่วนใหญ่ผลผลิตที่ได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมจะเป็นในลักษณะการผลิตมาเพื่อบริโภค แต่ส่วนที่จะผลิตมาเพื่อด้านเศรษฐกิจ มีผลผลิตอยู่บางชนิดเท่านั้นที่ผลิตเพื่อการค้าขายโดยตรง เช่น กะหล่ำปลี แครอท เบบี้แครอท ลิ้นจี่ ห่อ เป็นต้น

ชาวม้งมีรูปแบบการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงระหว่างความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กับการปฏิบัติของคน ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

1. รูปแบบที่ผ่านความเชื่อ ชาวม้งเชื่อว่าในป่านั้นมีผีเจ้าที่อาศัยอยู่และเป็นเจ้าของ การเก็บของป่าหรือล่าสัตว์ จะต้องเพื่อใช้ และเพื่อกินเท่านั้น หากมีการเก็บหรือล่าสัตว์ป่าเกินความจำเป็นจะผิดผี บางครั้งถึงขั้นมีอันเป็นไป ดังนั้นชาวม้งจึงไม่กล้ารบกวนป่า

2. รูปแบบสัญลักษณ์ที่เป็นกลางบอกเหตุ เช่นในการสำรวจพื้นที่เพื่อทำไร่ หากพบงูใหญ่ เสือ หมี และนกฮูกแล้ว ชาวม้งจะไม่ทำไร่บริเวณนั้น เพราะเชื่อว่าเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้าป่าเจ้าเขา หากฝ่าฝืน ทำไร่บริเวณนั้น เชื่อว่าจะมีภัยที่ไม่ดีต่อตนเองและครอบครัว

ชาวม้งนิยมตั้งบ้านเรือนบนภูเขาในระดับความสูงประมาณ 900-1500 เมตรจากระดับน้ำทะเล อันเนื่องมาจาก ลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจของเผ่า ซึ่งปลูกฝิ่นเป็นหลัก และธรรมชาติของฝิ่นชอบขึ้น และเจริญเติบโตได้ดีบนพื้นที่สูงระดับนั้น ในปัจจุบันจะพบหมู่บ้านม้งในระดับความสูงที่แตกต่างกัน ตั้งแต่พื้นราบไปจนถึงบนภูเขาสูง นั่นเป็นเพราะหลายหมู่บ้านได้เลิกปลูกฝิ่น โดยหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ แทน ความจำเป็นที่ต้องอาศัยบนภูเขาสูงจึงหมดไป ประกอบกับอัตราการเพิ่มประชากรบน พื้นที่สูงมีมากขึ้น ทั้งจากจำนวนประชากรชาวเขาในประเทศไทย ซึ่งเพิ่มตัวเองตาม

ธรรมชาติ ทั้งจากการอพยพเข้าของชาวเขาจากประเทศเพื่อนบ้าน และจากจำนวนประชากรพื้นราบที่รูก
 ล้ำขึ้นไปหาที่ทำกินบนเขา รวมทั้งแรงบีบบังคับจากความเข้มงวดของหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบใน
 ด้านการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร จึงทำให้การเลือกพื้นที่ทำกินและพื้นที่ปลูกสร้างบ้านโดยเสรีทำได้ยากขึ้น
 ผิดไปจากสมัยก่อน ๆ มั่งเป็นชาวเขาที่มีรายได้สูงพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นรายได้ที่รองจากเข้าและเงินฮ่อ มั่งจะ
 หาทำเลทำไร่ที่เหมาะสม ดินดี ห่างไกลจากหมู่บ้านพอประมาณ การทำไร่ของมั่งเป็นการทำไร่แบบที่
 เรียกว่า “การทำไร่เลื่อนลอย” คือจะใช้วิธีโค่นล้มป่าลงจนโล่งเตียน โดยจะลงมือถางไร่ประมาณ เดือน
 มีนาคม-เดือนเมษายน จากนั้นจะทิ้งไว้ให้แห้งแล้วเผา พอถึงต้นฤดูฝนจึงเริ่มปลูกพืช พืชหลักที่ปลูกได้
 แก่ ข้าว ข้าวโพด หัวผักกาด ปอ ยาสูบ รวมทั้งฝิ่นด้วย ในปัจจุบันการปลูกฝิ่นลดน้อยลงมาก ทางราช
 การพยายามให้ชาวเขาเลิกการปลูกฝิ่น โดยได้ให้การสนับสนุนในการปลูกพืชที่เหมาะสมเป็นการทด
 แทนรายได้อีกชนิดหนึ่งของชาวมั่งก็คือ การเก็บของป่าขาย การทำเครื่องเงิน การตีเหล็ก รวมทั้งการเย็บ
 ปักถักร้อย ซึ่งมั่งมีฝีมือที่ปราณีตและงดงามมาก (กองสำรวจทรัพยากรธรรมชาติด้วยดาวเทียม, 2528)

ในระยะหลัง ความคิดเรื่องการพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกำลังเคลื่อนเข้ามาเป็นกระแส
 หลักแทนที่การพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เนื่องจากประสบกับความล้มเหลวอย่างมาก
 ความสำคัญของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนได้ถือเอาจุดศูนย์กลางของการพัฒนาอยู่ที่ “คน” (บุญ
 เทียน ทองประสาน, บทนำ: 2531) บ้านแม่สาใหม่เป็นหนึ่งในหมู่บ้านเครือข่ายชุมชนมั่งที่มีการดูแล
 รักษาป่าแบบพื้นบ้านในรูปของป่า “ดงซ่ง” ตั้งอยู่ที่ หมู่ 6 ต.โป่งแยง อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ มีจำนวน
 172 หลังคาเรือน และมีจำนวนประชากร 1,505 คน แยกเป็นชาย 778 คน และหญิง 727 คน ซึ่งมีการตั้ง
 ถิ่นฐานในแถบนี้มานานกว่า 150 ปี ในอดีตชาวบ้านอาศัยอยู่ที่บ้านแม่สาเก่า แล้วย้ายมาตั้งหมู่บ้านที่
 บ้านแม่สาใหม่ในปัจจุบัน อาชีพหลักของชาวบ้านแม่สาใหม่ ได้แก่ ทำสวนลิ้นจี่ กาแฟ ทำนาขั้นบันได
 ทำไร่กะหล่ำปลี และเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ หมู เป็ด นอกจากนี้แล้ว ช่วงที่ว่างจากการทำไร่ทำสวน ชาว
 บ้านจะค้าขาย เช่น ขายของที่ระลึกในตลาดไนท์บาร์ซาร์เชียงใหม่ กรุงเทพฯ นครราชสีมา ฯลฯ

ประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา กระแสการพัฒนาได้ผลักดันให้ชุมชนชาวเขา รวมทั้งบ้านแม่สาใหม่ให้
 เข้าสู่ความทันสมัยและพัฒนาเพื่อจะได้มีการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยอย่างถาวรเป็นหลักแหล่งโดยการเลิก
 ปลูกพืชเสพติด เสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดี ทำให้วัฒนธรรมใหม่จากภายนอกเริ่มเข้ามาบิบบบาทในหมู่
 บ้าน มีการติดต่อกับหน่วยงานราชการ คนพื้นราบ พ่อค้าแม่ค้า ในขณะที่เดียวกันวัฒนธรรมใหม่จากภาย
 นอกซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ใหม่ก็ได้ค่อยๆ คืบคลานเข้ามาครอบงำวัฒนธรรมดั้งเดิมและวัฒนธรรมดั้งเดิม
 ถูกมองว่าเป็นเรื่องของความมั่งงาย ไร้สาระ ถ้าสมัยและเป็นอุปสรรคที่ขัดขวางการพัฒนากระแสหลัก
 ส่งผลให้ บทบาทผู้อาวุโสถูกแทนที่ด้วยการจัดตั้งผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นมาใหม่

ขณะเดียวกันก็มีการตัดถนนเข้าหมู่บ้าน มีโรงเรียนเกิดขึ้นโดยมีการนำหลักสูตรและครูจากภายนอกเข้าไปยังชุมชน พร้อมกับดึงลูกหลานของชาวบ้านเข้าสู่ระบบโรงเรียน และชาวบ้านเองเริ่มมีการส่งลูกหลานไปเรียนในตัวเมืองมากขึ้นด้วย ส่งผลให้ระบบความเชื่อ พิธีกรรมต่าง ๆ และกฎจารีตของชุมชนที่เป็นบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกัน ถูกลดความสำคัญและอ่อนตัวลงไปเรื่อย ๆ (โครงการบวชป่าชุมชน, 2541:7-10)

จากสภาพความสำคัญที่ได้ศึกษาเบื้องต้น ผู้ศึกษาเห็นประเด็นสำคัญของการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการรักษาความยั่งยืนของระบบนิเวศ จึงทำให้มีความสนใจที่จะศึกษาว่าชุมชนมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยแนววัฒนธรรมชุมชนอย่างไร วัฒนธรรมชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือไม่ อย่างไร ชุมชนนำแนววัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร รวมไปถึงต้องการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อวัฒนธรรมชุมชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบ้านแม่สาใหม่ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ มีอะไรและอย่างไรบ้าง ทั้งนี้เพื่อให้ความรู้ที่ได้เป็นรูปธรรมทางด้านวิชาการมากขึ้นและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นอื่น ๆ ได้นำไปใช้อย่างเหมาะสมต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนววัฒนธรรมชุมชน
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแนววัฒนธรรมชุมชน

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตของพื้นที่ บ้านแม่สาใหม่ ต.โป่งแยง อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่

- 1) ประวัติของชุมชน
- 2) สภาพทั่วไปของชุมชน

1.3.2 ขอบเขตเนื้อหา

เนื้อหาในการศึกษา ได้กำหนดประเด็นกว้าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาภาคสนามดังต่อไปนี้

1) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยแนววัฒนธรรมชุมชน ที่ประกอบ ด้วย 3 ระบบ อันได้แก่

- ระบบการผลิต
- ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน
- ระบบคุณค่า

2) ปัจจัยที่มีผลต่อวัฒนธรรมชุมชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชุมชน โดยจำแนกได้ดังนี้

- ระบบเศรษฐกิจ
- ระบบการปกครอง
- เทคโนโลยีและการถ่ายทอดเทคโนโลยี

1.4 นิยามศัพท์

- วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน อันประกอบไปด้วยการปฏิสัมพันธ์กันระหว่าง 3 ระบบที่สำคัญ ได้แก่ ระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน และระบบความเชื่อ

- ระบบคุณค่า หมายถึง สิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนยอมรับ และให้ความสำคัญ อันประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า และพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยจะศึกษาถึงระบบคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน หมายถึง วิธีการจัดการใด ๆ ซึ่งกำหนด บทบาท หน้าที่ และความเอื้ออาทรต่อกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ชุมชน เครือญาติ และต่อชุมชนอื่น ๆ อันนำมาซึ่งความ ปกติสุขของสังคม

- ระบบการผลิต หมายถึง กิจกรรมการผลิตใด ๆ ก็ตาม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยังชีพภายในชุมชนที่ศึกษา ในการศึกษาครั้งนี้ได้แก่การทำเกษตรกรรม ทั้งนี้รวมถึงปัจจัยในการผลิตด้วย

- พิธีกรรม ในงานวิจัยนี้ให้หมายถึง พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันประกอบด้วย พิธีตั้งแข่งและพิธีบวชป่าชุมชนของชาวม้งบ้านแม่สาใหม่

- ปัจจัยที่มีผลต่อวัฒนธรรมชุมชน ที่ใช้เฉพาะงานวิจัยครั้งนี้ คือ ปัจจัยที่กำหนดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมชุมชนในด้านที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้แก่ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการปกครอง เทคโนโลยีและการถ่ายทอดเทคโนโลยี